ԵԶՆԻԿ ՔՀՆ. ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԾՆՆԴՅԱՆ ՏՈՆԸ ՀՈՒՆՎԱՐԻ 6-ԻՆ ՏՈՆԵԼՈՒ ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԱՎԱՆԴՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հնուց ի վեր Հայ Եկեղեցին Քրիստոսի Ծննդյան տոնը տոնել է հունվարի 6-ին, Քրիստոսի Մկրտության տոնի հետ միասին, մինչ մյուս Եկեղեցիները Քրիստոսի Ծնունդը տոնում են դեկտեմբերի 25-ին, իսկ Մկրտությունը՝ հունվարի 6-ին:

Դեռ վաղ միջնադարից սկսած այս տարբերությունը տեղիք է տվել բազմաթիվ վիճաբանությունների՝ հայ և օտար (հույն, վրացի, ասորի և այլն) Եկեղեցիների աստվածաբանների միջև: Օտար աստվածաբանները մեղադրել են Հայ Եկեղեցուն Քրիստոսի Ծնունդը հունվարի 6-ին տոնելու հարցում: Այս մեղադրանքն է պարունակում, օրինակ, Կեղծ-Սահակ կաթողիկոսի՝ հայերի դեմ ուղղված մեղադրական գրության 10-րդ ենթավերնագիրը[1]: Իսկ հունարենով պահպանված մի անանուն գրության մեջ ասված է. «Հայերը հունվարի հինգին, առավոտյան, տոնում են Ավետումը, նույն օրվա երեկոյան՝ Քրիստոսի Ծնունդը, իսկ նույն ամսվա վեցին՝ Մկրտությունը[2], իբրև անաստված Մանիի նման խոստովանողներ, թե Քրիստոս մարդացել է երևութապես և ոչ թե ճշմարտապես»[3]: Այս վկայությունից բացահայտ երևում է, որ Քրիստոսի Ծնունդը հունվարի 6-ին՝ Մկրտության տոնի հետ միասին տոնելու Հայ Եկեղեցու սովորությունը, ըստ հույն անանուն հեղինակի, կապված է Հայ Եկեղեցու, իբրև թե, երևութական (ծայրահեղ միաբնակություն) վարդապետության հետ[4]: Սույն կարծիքը իր արձագանքն է գտել նաև 12-րդ դարում վրաց եկեղեցական շրջանակներում ստեղծված Կեղծ-Հովհան Դամասկացու «Պատասխանիք առ Հայս» ծավալուն գրության մեջ[5], ուր ասված

[1] Ἰσαάκ, Λόγος στηλιτευτικὸς Περὶ τῶν Κακοδόξων Ἀρμενίων καὶ αἱρετικῶν, PG 132, 1228.

[2] Հույների մոտ տարածված այդ սխալ կարծիքը, իբրև թե հայերը միաժամանակ 3 տոն են տոնում, իր արտահայտությունն է գտել նաև 12-րդ դարում հույն պոստոստոատոռ Ալեքսի՝ Ս. Ներսես Շնորհալուն հանձնած գրության մեջ: Տե՛ս Ընդհանրական թուղթք Սրբոյն Ներսիսի Շնորհալոյ, Յերուսաղէմ, 1871, էջ 94:

[3] Սույն հատվածի հունարենը տպված է И. Троицкий, Изложение веры церкви Армянской, С.-Петербург 1875, էջ 201, ծանոթ. 2, արտատպված հետևյալ գրքից՝ Coteleriі, Monumenta, t. III, p 506.

[4] Տեղը չէ այստեղ անդրադառնալ այն հարցին, թե Հայ Եկեղեցու քրիստոսաբանությունը տուրք տալի՞ս է երևութական վարդապետությանը: Այս կարևոր հարցին կանդրադառնանք մի այլ առիթով:

[5] Երկի սկզբում դրված են շուրջ 30 համառոտ մեղադրանքներ, որոնց հաջորդում են հակաճառական հոդվածներ՝ համառոտ մեղադրանքների հիման վրա: Ըստ Զ. Ն. Ալեքսիձեի, համառոտ մեղադրանքները նույնությամբ առկա են նաև Արսեն Վաչեսցու «Դոգմատիկոն» (վրացերեն) երկում: Համառոտ մեղադրանքների հայերեն և վրացերեն տեքստերի քննությունը Զ. Ն. Ալեքսիձեին բերել է այն համոզման, որ հայերենը թարգմանություն է վրացերենից, իսկ վրացերենը իր հերթին թարգմանություն է հունարենից: Թեև հարգարժան գիտնականին չի հաջողվել

է հետևյալը. «Վասն զի կաւետիս Կուսին ոչ ընդունին եւ ոչ կմարմնաւոր ծնունդ Տեառն ընդունին եւ ոչ տօնեն, բայց միայն ի Զն Յունվարի, երեկոյենան աւուրս, գիշերն ծնունդն եւ յայգուն մկրտութեան ասեն տօնել: Որպէս եւ կմարդկային բնութիւնս են կկամս եւ ներգործութիւն ընդ աստուածային մի եւ խառնեալ ասեն, նոյնպէս եւ կերիս կայս խառնակեն եւ ուրանան ոչ գոլ, կամ առաչօք իբրեւ ընդ խողովակ անցեալ կամ կմկրտութիւն միայն ասեն, որ ձայն Հօր եւ Հոգւոյն երեւեցան. եւ շնորհօք որդի Աստուծոյ լեալ ասեն»[6]:

Սույն տեսությունը, մինչև վերջերս, պաշտպանվել է Օրթոդոքս որոշ աստվածաբանների կողմից[7]: Այսպես, օրինակ, Խիոսի միտրոպոլիտ Գրիգորիսի «Հայերի՝ Արևելյան Ուղղափառ Եկեղեցիների հետ միության մասին» աշխատության ռուսերեն հրատարակության մեջ գրված է. «6-րդ դ. թե՛ Արևելյան և թե՛ Արևմտյան Եկեղեցիները հաստատուն և միակամ ընդունեցին Քրիստոսի Ծննդյան տոնը կատարել դեկտեմբերի 25-ին: Սակայն Հայ Եկեղեցին, կարճ ժամանակից հետո, ընդհանրական Եկեղեցուց անջատված ասորի մոնոֆիզիտների (միաբնակ) ազդեցությամբ, փոխադրեց այն դեկտեմբերի 25-ից հունվարի 6-ը»[8]:

Ս. Ներսես Շնորհալու օրոք տեղի ունեցած հայ-հույն եկեղեցական հարաբերությունների ժամանակ, երկու Եկեղեցիների միության համար Կիր Էմանուել կայսրի կողմից առաջադրված պահանջներից 4-րդը վերաբերում էր տոներին, ուր Հայ Եկեղեցուց պահանջվում էր Քրիստոսի Ծնունդը տոնել դեկտեմբերի 25-ին[9]: Այս խնդիրը իր հերթին դարձել է Ս. Ներսես Շնորհալու և Հույն Եկեղեցու ներկայացուցիչ Թեորիանոսի միջև ծավալված երկխոսությունների չորս կարևոր հարցերից մեկը[10]:

Քրիստոսի Ծնունդը հունվարի 6-ին տոնելու Հայ Եկեղեցու սովորության դեմ Օրթոդոքս աստվածաբանների հակադրության մասին տեղեկանում ենք նաև Հայ Եկեղեցու բազմաթիվ վարդապետների, այդ թվում Անանիա Շիրակացու, Պողոս Տարոնացու, Մովսես Երզնկացու և այլոց գործերից, որոնց մենք կանդրադառնանք ստորև:

Բնական է, որ նման պայմաններում, երբ Հայ Եկեղեցին մեղադրվել է օտարների կողմից, Հայ Եկեղեցու վարդապետները ձեռնարկեին մեր Եկեղեցու սովորության ջատագովությունը: Եվ իրապես, վերոհիշյալ խնդրի շուրջ ստեղծվել է պատկառելի գրականություն:

Նախքան այդ գրականության վերլուծությանն անցնելը, սակայն, անհրաժեշտ է նախ ճշտել Քրիստոսի Ծննդյան (և Մկրտության) տոնի պատմությունը ընդհանրական Եկեղեցու կյանքում, մինչև Ե—Զ դարերը: Ճշգրիտ հայտնի չէ, թե երբ է հաստատվել Քրիստոսի Ծննդյան տոնը: Հայտնի է միայն, որ Գ դարի վերջերից արդեն հունվարի 6-ին տոնվում էր «Հայտնություն», (Ἐπιφάνια), կամ «Աստվածահայտնություն» (Θεοφάνια) տոնը, որը իր մեջ ընդգրկում էր Քրիստոսի Ծննդյան և Մկրտության հիշատակները[11]: Քրիստոսի մարդացումով Աստված հայտնվում է մարդկանց: Քրիստոսի մկրտության ժամանակ Հայր

գտնել հունարեն բնագիրը, սակայն նա ենթադրում է, որ այն ստեղծված պետք է լինի 8-րդ դարում: (**З. Н. Алексидзе**, Антимонофизитский трактат из „Догматикона" Арсения Вачесдзе и его отклик в древнеармянской литература *(վրացերեն)*, *տպված՝* „Мравалтави" Историко-филологические Разискания № 1 (1971), Тбилиси, стр. 133—158: Սույն հոդվածի բովանդակությանը մեզ ծանոթացրել է վրացագետ Պ. Չորբանյանը, որին և հայտնում ենք շնորհակալություն):

Ըստ Գ. Գարիտի, սակայն, համառոտ մեղադրանքների աղբյուրը Կեղծ-Սահակ կաթողիկոսի՝ հայերի դեմ ուղղված մեղադրական գրությունն է (G. Garitte, La source grecque des „trente articles" géorgiens contre les Arméniens, *«Հանդէս Ամսօրեայ» 1976, 111—116)*.

[6] «Լույս» 1905, էջ 1112—1113 (համառոտ մեղադրանքից): Տե՛ս նաև ընդարձակ մեղադրանքը՝ «Լույս» 1906, էջ 957—960, 1075—1079:

[7] Այս տեսության դեմ է խոսել Ի. Տրոիցկին, անդ, էջ 201—203:

[8] О мерах и достижения единения Армянской и Православно-Католической церкви. С.-Пб. 1868, стр. 101:

Այստեղ պետք է նշել, որ նույն գրքի հունարեն հրատարակության մեջ չկան «ընդհանրական Եկեղեցուց անջատված ասորի միաբնակների ազդեցությամբ» բառերը: Տե՛ս Γρηγορίου μητροπολίτου Χίου τοῦ Βυζαντίου, Περὶ ἑνώσεως τῶν Ἀρμενίων μετὰ τῆς Ἀνατολικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἐν Κ/πολει 1871, *էջ 88*.

[9] Ընդհանրական թուղթք ... էջ 156:

[10] PG 133, 181—185:

[11] Այս մասին հանգամանորեն տե՛ս Β. Ἰω. Φειδᾶ Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, Ι/α, Ἀθῆναι 1978, σ. 190; Β. Κ. Στεφανίδου, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, Ἀθῆναι, 1970, σ. 313—314; Ι. Ε. Ἀναστασίου, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, Α', Θεσσαλονικὴ 1979, σ. 211, 520—521; Ἀ. Παπαδόπουλος, Ἀγιολογία, Θεσσαλονικὴ 1985, σ. 86—87: The Oxford Dictionary of the christian Church, Ed. by F; L; Gross and E;A; Livingstone, Oxford 1974, p. 280—281 *և այլն։*

Աստված վկայում է «Դա է Որդի իմ սիրելի, ընդ որ հաճեցայ» (Մատթ. Գ 17, հմմտ. Մարկ. Ա 11, Ղուկ. Գ 22), և Ս. Հոգին աղավնակերպ իջնում է Քրիստոսի վրա, այդպիսով տեղի է ունենում երկրորդ Աստվածահայտնությունը: Ահա և Քրիստոսի թե՛ Ծննդյան և թե՛ Մկրտության միջոցով հաստատված Աստվածահայտնություններն էլ պատճառ են դարձել, որպեսզի այդ երկու հիշատակները նախնական Եկեղեցում տոնվեն միասին, հունվարի 6-ին «Հայտնություն», կամ «Աստվածահայտնություն» ընդհանուր անվան տակ: Տոնակատարությունը սկսվում էր հունվարի 5-ի երեկոյան և շարունակվում կեսգիշերից հետո: Տոնը կոչվել է նաև «Լույսերի տոն» (Τῶν φώτων ἡμέρα)[12], որովհետև տաճարներում, քրիստոնյաների ձեռքերին բազմաթիվ լույսեր (լամպեր) կային: Երեկոյան կատարվում էր ջրի սրբագործումը, որի մեջ ողջ գիշեր մկրտվում էին նախորդ տարվա ընթացքում քրիստոնեական վարդապետությամբ սնված երախաները: Ինչպես երևում է Գրիգոր Աստվածաբանի Մկրտության ճառից, հիմնական տոնակատարությունը կատարվում էր հունվարի 6-ին[13]:

Ի տարբերություն այս ամենի, Հռոմում, 336 թ. սկսած, Քրիստոսի Ծննդյան տոնը կատարվում էր առանձին, դեկտեմբերի 25-ին: Այդ մասին մենք տեղեկանում ենք 354 թ. գրված Հռոմեական Եկեղեցու օրացույցից, որ կոչվում է Ֆիլոկալյան օրացույց[14]: Ըստ այդ օրացույցի, տարվա սկիզբը դրված է դեկտեմբերի 25-ին: Այդ օրը հեթանոսները տոնում էին Անպարտելի Արևի ծնդյան տոնը (Natalis Solis Invicti)՝ այսինքն լույսի հաղթանակը խավարի նկատմամբ, ցերեկի երկարումը գիշերվա նկատմամբ: Հեթանոսական այս տոնին Հռոմի քրիստոնյաները հակադրեցին Ճշմարիտ Լույսի, Արդարության Արևի՝ Քրիստոսի Ծննդյան տոնը: Քրիստոսի Ծնունդը դեկտեմբերի 25-ին տոնելու Հռոմի Եկեղեցու նախաձեռնությունը նախ տարածվեց Արևմուտքում, իսկ ապա անցավ Արևելք: Այսպես, Հովհան Ոսկեբերանը 386 թ. արտասանած իր Մկրտության ճառում[15] հայտնում է, որ 10 տարի է, ինչ Անտիոքում (անշուշտ ո՛չ բոլոր եկեղեցիներում) Քրիստոսի Ծննդյան տոնը կատարվել է դեկտեմբերի 25-ին: 379 /81 թթ. Գրիգոր Աստվածաբանի Կ. Պոլսում խոսած առանձին ճառերը Քրիստոսի Ծնընդյան[16] և Մկրտության[17] տոների առթիվ, կարող են ենթադրել տալ, թե այդ ժամանակ Կ. Պոլսում նույնպես Քրիստոսի Ծնունդը սկսել է տոնվել դեկտեմբերի 25-ին:

Հայտնի է, որ Քրիստոսի Ծննդյան տոնը դեկտեմբերի 25-ին տոնելու սովորությունը Ալեքսանդրիայի Եկեղեցին որդեգրել է 433 թ. շուրջ,[18] Կյուրեղ Աղեքսանդրացու ժամանակ, իսկ Երուսաղեմի Եկեղեցին՝ 549 թ.[19]:

Այսպիսով, Ե—Ջ դարերում արդեն գրեթե բոլոր Եկեղեցիները Քրիստոսի Ծննդյան տոնը սկսում են տոնել դեկտեմբերի 25-ին: Հայ Եկեղեցին է միայն, որ հավատարիմ է մնում հնավանդ սովորությանը:

Հայ մատենագրության մեջ առաջին վկայությունը Քրիստոսի Ծննդյան տոնը հունվարի 6-ին տոնելու մասին հանդիպում ենք «Յովհաննու հայոց կաթուղիկոսի ի Յայտնութիւնն Քրիստոսի»[20] գրության մեջ: Ըստ հեղինակի, այս տոնի պատճառը Աստուծո Միածին Որդու երկու սքանչելի ծնունդներն են. «առաջին յԱստուածածին կուսէն սրբոյ և երկրորդ յետ երեսուն ամի ի սմին աւուրս մկրտութեամբ ի Յորդանան...»[21]: Տոնը կոչվում է Հայտնություն, որովհետև Ս. Հոգին «Ի նմին աւուր իջեալ յերկնից նմանութեամբ աղաւնոյ, հանգչեր ի վերայ՝ յայտնելով զնա Փրկիչ աշխարհի, որպէս ի Ծննդեանն, նոյնպէս և ի Մկրտութեանն»[21]:

Ինչպես այս, այնպես էլ հետագայում գրված Անանիա Շիրակացու,[22] Ստեփանոս

---

[12] «Լույսերի օր»: Տե՛ս Գրիգոր Աստվածաբանի «Ի Յայտնութիւն Տեառն» ճառը, որի հունարեն բնագրի վերնագիրն է „Εἰς τὰ ἅγια Φῶτα", PG 36, 336.

[13] PG 33, 360:

[14] Այս աղբյուրի մասին տե՛ս Ἀ. Παπαδόπουλος, անդ, էջ 16—17, The Oxford Dictionary, էջ 280, 284 (ուր և անհրաժեշտ գրականությունը), 1084 և այլն:

[15] PG 49, 353. *Տե՛ս* Β. Στεφανίδου, *էջ 313,*

[16] PG 36, 312—333.

[17] PG 36, 360—425.

[18] PG 77, 1433. *Հմմտ.* Β. Στεφανίδου, *էջ 314,*

[19] PG 88, 197. *Տե՛ս նաև* The Oxford Dictionary *էջ 280,* Β. Στεφανίδου, *էջ 314,*

[20] Ամենայն հավանականությամբ այս գրության հեղինակը Հովհաննես Բ Գաբեղիացին է (557—574): Այդ է վկայում թղթի տեղը «Գիրք թղթոց» ժողովածուում, Հովհաննես Բ կաթողիկոսի թղթերի կարգին, էջ 85—89: Ամեն պարագայի այն գրվել է դարից առաջ, որովհետև արդեն է դարի սկզբին մտել է «Գիրք թղթոցի» մեջ:

[21] «Գիրք թղթոց», Թիֆլիս, 1901, էջ 85:

[22] **Ա. Աբրահամյան,** Շիրակացու մատենագրությունը: Երևան, 1944, էջ 283—291, Անանիայի Շիրակացւոյ համարողի ասացեալ ի Յայտնութիւն Տեառն եւ Փրկչին մերոյ (այսուհետև՝ Անանիա Շիրակացի):

Սյունեցու,[23] Անանիա Սանահնեցու,[24] Պողոս Տարոնացու,[25] Ներսես Շնորհալու,[26] Մխիթար Գոշի,[27] Ստեփանոս Օրբելյանի,[28] Կիրակոս Երզնկացու,[29] Մովսես Երզնկացու,[30] Գրիգոր Տաթևացու[31] և այլոց երկերում արտահայտված են մի շարք ապացույցներ, ի նպաստ Քրիստոսի Ծնունդը հունվարի 6-ին տոնելու Հայ Եկեղեցու սովորության վավերականության:

Այդ ապացույցները կարող ենք ներկայացնել հետևյալ կետերում.

ա.—Հայտնության տոնը հաստատել է Հակոբոս Տեառնեղբայրը և հրամայել մի օրում տոնել Քրիստոսի Ծնունդն ու Մկրտությունը:[32] Հակոբոս Տեառնեղբայրը, ականատես լինելով Քրիստոսի կյանքի դեպքերին, առաջին իսկ վայրկյանից սկսած, ստույգ պիտի իմանար Քրիստոսի Ծննդյան թվականը[33]: Եվ երբ նա հաստատեց այս տոնը, Աստվածածինը և առաքյալները դեռ կենդանի էին և ոչ ոք չհակառակվեց, այլ ընդհակառակն, տոնեցին Քրիստոսի Ծննդյան տոնը հունվարի 6-ին, և այսպես շարունակվեց մինչև Հուստիանոս կայսրը «որ զսուրբն Սոփի շինեաց: Եւ ի հայոց թուականի յըսկիզբն բարձին զծնունդն Տեառն. և մինչև յայնմ ամի ի բակում տեղիս՝ զտօն Ծնընդեան Տեառն ի յունվարի վեցն կարգէին»[34]:

բ.—Անանիա Շիրակացին և Պողոս Տարոնացին իրենց փաստարկների կարգին մեջ են բերում նաև Առաքելական կանոնների Զ կանոնը. «Քանզի գրեալ է ի վեցերորդ գլուխ կանոնացն այսպէս. եթէ՝ կարգեցին առաքեալքն եւ եդին հաստատութեամբ, թէ եղիցի տաւն Ծննդեան եւ Յայտնութեանն Տեառն և Փրկչին սերոյ գլուխ եւ առաջնորդ տաւնից եկեղեցւոյ, որ աւր ԻԱ է տիբեթ ամսոյ, որ է Զ յունուարի ըստ հռովմայեցւոց»[35]: Առաքելական կոչված այն կանոնախումբը, որից քաղված է այս վկայությունը, ունի ասորական ծագում[36]:

գ.—Քրիստոսի Ծնունդը հունվարի 6-ին տոնելու առաքելադիր սովորությունը վերահաստատվել է Նիկիայի ժողովում[37]: Դըժ-

[23] Ստեփանոսի Սիւնեաց եպիսկոպոսի, Մեծի իմաստասիրի, Պատասխանի թղթոյն Անտիոքու եպիսկոպոսի կոր վասն հաւատոյ գրեալն էր Գիրք թղթոց, էջ 323—334, (այսուհետև՝ Ստեփանոս Սյունեցի): Սույն թղթի հեղինակությունը վիճելի է: Շահե վրդ. Գասպարյանը (Տե՛ս «Լույս» 1905, էջ 114), Կարապետ եպս. Տեր-Մկրտչյանը (Կնիք հաւատոյ, Էջմիածին, 1914, էջ CIII-CIV) և ուրիշներ այն համարում են կեղծ գրություն:

[24] Վասն տօնի Ծննդեանն Քրիստոսի: Տե՛ս Երևանի Մաշտոցի անվան Մատենադարանի ձեռ. № 6453, էջ 66ա—72բ, ուր այն հանդես է գալիս իբրև Անանիա Սանահնեցու «Հակաճառութիւն ընդդէմ երկաբնակաց» ժողովածուի գլուխներից մեկը: Վասն տօնի Ծննդեան Քրիստոսի գլուխը, բացի վերջին հատվածից (էջ 71—72բ) նույնությամբ և բառացիորեն նույնն է Անանիա Շիրակացու վերոհիշյալ գործի առաջին՝ հիմնական մասի հետ (էջ 283—290-ի սկիզբը) (այսուհետև՝ Անանիա Սանահնեցի):

[25] Թուղթ երանելոյն Պողոսի Տարոնացոյ յաղթող ախոյեան վարդապետի՝ ընդդէմ Թէոփիստեայ Հոռոմ փիլիսոփային: Կ. Պոլիս, 1752, էջ 213—237 (այսուհետև՝ Պողոս Տարոնացի):

[26] Ընդհանրական թուղթք... էջ 94—95, 135—138 (այսուհետև՝ Ներսես Շնորհալի):

[27] Թուղթ Մխիթար վարդապետին, որ Գոշն կոչիւր: «Արարատ» 1900, էջ 567—568, 1901, էջ 55 (այսուհետև՝ Մխիթար Գոշ):

[28] Տեառն Ստեփաննոսի Սիւնեաց նախագահ Արեւի եպիսկոպոսի՝ Հակաճառութիւն ընդդէմ երկաբնակաց: Կ. Պոլիս, 1756, էջ 113—131 (այսուհետև՝ Ստեփանոս Օրբելյան):

[29] Կիրակոսի վարդապետի Երզնկացւոյ թուղթ Առ Կարնեցիս, համեմատական բնագիրը Սամվել սրկ. Դանիելյանի, Հոգևոր ճեմարանի ավարտաճառ, Ս. Էջմիածին, 1986 (անտիպ) (այսուհետև՝ Կիրակոս Երզնկացի):

[30] Մովսէսի Հայոց վարդապետի գրեալ պատասխանիք թղթոյն Տրապիզոնի առ հատուածեալն Գրիգոր երէց, հր. Եղնիկ աբեղա Պետրոսյանի, «Էջմիածին» 1975 Ա 31—40 (այսուհետև՝ Մովսես Երզնկացի):

[31] Գիրք հարցմանց, Գրիգորի Տաթևացւոյն: Կ. Պոլիս, 1829, էջ 482—485 (այսուհետև՝ Գրիգոր Տաթևացի):

[32] Զրոյցք Կոմիտասայ Հայոց Հայրապետի եւ պատրիարքի Կ. Պոլսոյ, Գիրք թղթոց, էջ 484—485:
Ստեփանոս Սյունեցի, էջ 325:
Անանիա Սանահնեցի, էջ 72ա:
Մխիթար Գոշ, էջ 567:
Պողոս Տարոնացի, էջ 213:
Ստեփանոս Օրբելյան, էջ 123:
Գրիգոր Տաթևացի, էջ 482—484:

[33] Ստեփանոս Սյունեցի, էջ 325—326: Պողոս Տարոնացի, էջ 214: Ստեփանոս Օրբելյան, էջ 126:

[34] Պողոս Տարոնացի, էջ 214:

[35] Անանիա Շիրակացի, էջ 283, հմմտ. Պողոս Տարոնացի, էջ 228, Կանոնագիրք հայոց Ա, աշխատասիր. Վազգեն Հակոբյանի, Երևան, 1964, էջ 32: Կանոնագրքում այն հանդես է գալիս իբրև 7-րդ հոդված, փոխանակ 6-րդի: Այս մասին տե՛ս Կանոնագիրք հայոց, Ա, էջ 543—544:

[36] Ասորերեն բնագրի հայերեն թարգմանությունը տե՛ս, Հ. Հ. Տաշյան, Վարդապետութիւն առաքելոց, Վիեննա, 1896:

[37] Անանիա Շիրակացի, էջ 283—284: Մխիթար Գոշ, էջ 567: Ստեփանոս Օրբելյան, էջ 130: Գրիգոր Տաթևացի, էջ 484:

բախտաբար Նիկիայի ժողովի արձանագրությունները մեզ չեն հասել և չենք կարող ճշտել այս տեղեկության ճշտությունը[38]:

Ըստ Անանիա Շիրակացու, այդ մասին մենք տեղեկանում ենք Նիկիայի ժողովի մասնակից Երուսաղեմի Մակար հայրապետի նամակից, որ ուղարկել է Հայաստան, Մկրտության խորհրդի կապակցությամբ: Սույն թղթի 6-րդ գլխում Երուսաղեմի հայրապետը նշում է, որ Մկրտությունը ընդունված է կատարել 3 մեծ տոների՝ «ի սուրբ Յայտնութեանն Ծնընդեանն Տեառն, եւ փրկական կատկի կենարար չարչարանացն Քրիստոսի, եւ ի շնորհալից Պենտեկոստին... Զոր պարտ է կիւրանքաչիւր տաւնիցն պատճառ Ծննդեանըն և Մկրտութեան ծանուցանել կի եւ դուք ի նոյն փութացեալք կատարեցէք. քանզի լուսաւոր Ծննդեանն Քրիստոսի եւ մեր մեղսաքաւիչ ծնունդ սրբոյ աւազանին ի նմին փրկական աւուրն կատարեցաւ, զի ի նմին աւուր առ յանձն մկրտիլ յաղագս առ մեզն զիջանելոյ»[39]:

Մխիթար Գոշի թղթում հարցը ներկայացված է մի փոքր այլ կերպ: Այստեղ Արիստակես հայրապետը Նիկիայի ժողովում Երուսաղեմի հայրապետից «ընկալաւ զեղեալ ընթերցուածն յառաքելոցն և եբեր ի Հայք»[40]:

դ.—Քրիստոսի Ծննդյան տոնը հունվարի 6-ին տոնելու առաքելական կարգադրությունը վերահաստատել է Երուսաղեմի Կյուրեղ հայրապետը (315—386), որը և դեկտեմբերի 25-ը նշանակել է «Տօն Դաւթի մարգարէի և Յակովբայ առաքելոյն»[41]:

ե.—Քրիստոսի Ծննդյան թվականը որոշելուն ելակետ է համարվել Եղիսաբեթի հղության օրը:

Հրեական նշանավոր տոներից էին Քավության և Տաղավարահարաց տոները: Քավության տոնը սկսվում էր Թշրին ամսի 10-ին (=սեպտեմբերի 27) և տևում 5 օր, որին հաջորդում էր Տաղավարաց տոնը, որ սկսվում էր Թշրին ամսի 15-ին և տևում 7 օր:

Քավության տոնի նպատակն էր մարդկանց, տաճարի և ողջ երկրի սրբումը մեղքերից[42]: Առաջին օրը, տարին մի անգամ լինելով, քահանայապետը մտնում էր Սրբություն Սրբոց, խնկարկելու և ողջակեզի արյունը ցանելու այնտեղ գտնվող սրբությունների վրա: Ղուկաս Ավետարանիչը վկայում է, որ Եղիսաբեթի հղության տարին քահանայապետը նրա ամուսինն էր՝ Եղիսվարը: Նրանք «երկուսն էլ Աստուծո առաջ արդար էին ու անարատ կերպով ընթանում էին Տիրոջ բոլոր պատվիրանների և օրենքների ճանապարհով: Նրանք որդի չունեին, որովհետև Եղիսաբեթը ամուլ էր և երկուսն էլ իրենց առաջացած տարիքում էին» (Ղուկ. Ա 7—8):

Եվ երբ Տաղավարաց առաջին օրը, Թշրին ամսի 10-ին Եղիսաբեթը մտնում է Սրբություն Սրբոց, այնտեղ նրան հրեշտակը ավետում է. «Զաքարիա, որովհետև քո աղոթքը լսելի եղավ, քո կինը՝ Եղիսաբեթը, մի որդի կծնի քեզ և նրա անունը Հովհաննես կդնես» (Ղուկ. Ա 13):

Ղուկաս Ավետարանիչը վկայում է, որ «Երբ պաշտամունքի իր օրերը լրացան, գնաց իր տունը: Այդ օրերից հետո նրա կինը՝ Եղիսաբեթը, հղիացավ» (Ղուկ. Ա 23—24):

Ըստ Հայ Եկեղեցու վարդապետներ Անանիա Շիրակացու, Պողոս Տարոնացու, Ներսես Շնորհալու, Ստեփանոս Օրբելյանի, Կիրակոս և Մովսես Երզնկացիների, Գրիգոր Տաթևացու և ուրիշների, պաշտամունքի 12 օրերը լրանալուց հետո միայն, ինչպես որ վկայում է Ղուկաս Ավետարանիչը, Զաքարիան գնաց տուն «որ ոչ յԵրուսաղէմ էր, այլ ի լեռնակողմն» և հետևաբար Եղիսաբեթի հղությունը չէր կարող Թշրինի 22-ից (=հոկտեմբերի 9) շուտ լինել: Եվ քանի որ Աստվածածնի հղությունը եղել է 6 ամիս հետո, ապա հոկտեմբերի 9-ին գումարելով 180 օր, կստանանք ապրիլի 6-ը կամ 7-ը, երբ և տոնվում է Ավետման տոնը: Ապրիլի 6-ին (կամ 7-ին) էլ գումարելով անդրանիկ հղության 9 ամիս և 5 օրը (=275/6 օր) կստանանք հունվարի 6-ը[43]:

Այս հաշվարկը սխալ է կատարել հերետիկոս Արտեմոնը[44], որ Եղիսաբեթի հղությունը

---

38 Ծանոթ. «Կանոնք Նիկիականք»-ը բովանդակում են Նիկիայի ժողովի վարչա-կարգապահական կանոնները միայն: Տե՛ս, Կանոնագիրք Հայոց, Ա, էջ 114—131: Πρακτικὰ τῶν ἁγίων καὶ Οἰκουμενικῶν συνόδων. Τ. Α., Ἅγιον Ὄρος 1981, σσ. 234—236.

39 Անանիա Շիրակացի, էջ 284:

40 Մխիթար Գոշ, էջ 567:

41 Զրույցք Կոմիտասայ, էջ 484: Ստեփանոս Սյունեցի, էջ 325: Անանիա Շիրակացի, էջ 285—7: Անանիա Սանահնեցի, էջ 72ա-բ: Մխիթար Գոշ, էջ 567: Ստեփանոս Օրբելյան, էջ 123: Գրիգոր Տաթևացի, էջ 484:

42 Β. Μ Βέλλα. Ἑβραϊκή Ἀρχαιολογία, Ἀθῆναι 1980, էջ 203—206; Η. Β. Οἰκονόμου. Παραδόσεις Ἀρχαιολογίας τῆς Παλαιστίνης καὶ Βιβλικῆς Θεσμολογίας, Ἀθήνα 1985, էջ 401—403.

43 Անանիա Շիրակացի, էջ 288—289: Պողոս Տարոնացի, էջ 218—225: Ներսես Շնորհալի, էջ 95, 136: Ստեփանոս Օրբելյան, էջ 124—125: Կիրակոս Երզնկացի, էջ 26: Մովսես Երզնկացի, էջ 35: Գրիգոր Տաթևացի, էջ 483—484:

44 Կոչվել է նաև Արտեմաս: Եղել է «Ուղղագրական» Մոնարխիկանների վերջին առաջնորդը Հռոմում

դրել է Զաքարիայի պապանձման օրը, այսինքն Թշրինի 10-ին (=սեպտեմբերի 27-ին) և հետևաբար Ավետումը ստացել է մարտի 25-ին, իսկ Ծնունդը՝ դեկտեմբերի 25-ին: Սակայն այս, ըստ հայ վարդապետների, անհնարին է: Քանի որ Քավության օրերը ողջ երկրի՝ մեղքերից մաքրության օրեր էին, իսկ Զաքարիան, որ արդար էր, ինչպե՞ս կարող էր այդ օրվա խորհուրդը պղծել: Մյուս կողմից նա տարվա քահանայապետն էր, ինչպե՞ս կարող էր թողնել տոնակատարությունը և ողջ Իսրայելից Երուսաղեմ հավաքված ժողովրդին և տուն գնալ: Ահա թե ինչ է գրում այս մասին Պողոս Տարոնացին. «Եւ ժողովուրդքն որ ժողովեալ էին յօրէն յառաջնմէ, ոչ գնային, այլ անդէն մնային զաւուրս երկուտասան: Վասն զի յետ քաւութեան տօնին ի նոյն ամսեանն ի տասն և հինգ օրն՝ տօն էր տաղաւարահարացն՝ որ զկնի հասանիւր, և վասն այսորիկ ոչ կարէին գնալ ժողովուրդքն, այլ անդէն ի տաճարն կային, զի ոչ էր օրէն զտօնն թողուլ և գնալ ի տուն, այլ անդէն դադարէին: Եւ Զաքարիա որ արդարն էր... զիա՞րդ կարէր անօրինիլ յաւուր տօնի քաւութեանն. վասն զի յայնմ աւուր տօնի քաւութեանն քաւէր զանցանս ամենայն ժողովրդեանն: ...Եւ այս ամենեցուն յայտնի է, զի կինն նորա ոչ էր Երուսաղէմ, այլ էր ի քաղաքն Յուդա՝ ի լեռնակողմն Հրէաստանի, հեռի Երուսաղեմէ աւուրագնաց մի՝ ուր գնաց Սուրբ Կոյսն Մարիամ»[45]:

Ընդհանրապես հայ մատենագրության մեջ այն կարծիքն է իշխել, թե հույները Քրիստոսի Ծննդյան հարցում մոլորվել են հերետիկոս Արտեմոնի գրություններից[46]:

Իսկ ըստ Անանիա Շիրակացու Քրիստոսի Ծնունդը Մկրտության տոնից բաժանել են Կերինթոսի[47] աշակերտները, որն և ընդունել են հույները[48]:

կ.—Ղուկաս Ավետարանիչը ասում է. «Եւ ինքն Յիսուս էր ամաց իբրեւ երեսնից ըսկըսեալ» (Ղուկ. Գ 23): Հիմնվելով այս հատվածի վրա, Հայ Եկեղեցու վարդապետները պնդել են, թե Քրիստոս «ի նմին աւուր յորում ծնաւ... ի լնուլ երեսուն ամին՝ ի նոյն աւուրն՝ եկն ի մկրտութիւն»[49], որովհետև եթե նա ծնված լիներ դեկտեմբերի 25-ին և մկրտված 30 տարին լրանալուց 12 օր հետո, դա կնշանակեր, թե նա մկրտվել է 31-րդ տարում[50]:

է.—Քրիստոսի Ծնունդը և Մկրտությունը միևնույն օրը տոնելու մասին է վկայում նաև այդ երկու տոների խորհրդի նույնությունը: Այսպես, Ս. Ներսես Շնորհալին ասում է. «է և այլ ինչ խորհրդական բան. զի որպէս ծնաւ ընդ մարմնոյ ի Կուսէն սրբոյ, ծնաւ մկրտութեամբն և ի Յորդանանէ յօրինակ մեզ. և զի երկոքին ծնունդք են, թէպէտեւ զանազանեալք ի միմեանց խորհրդեամբ և ժամանակաւ, վասն այնորիկ սահմանեցան ի միասին տօնել ընդ առաջնոյ ծնընդեանն և զերկրորդ ծնունդն»[51]:

Իսկ Մխիթար Գոշը ասում է. «զի մի էր խորհուրդ անախտ ծննդեանն և մկրտութեանն, վասն այն ի միասին եդին առաքեալքն»[52]:

ը.—Քրիստոսի Ծնունդը հունվարի 6-ից դեկտեմբերի 25-ը փոխադրելու մի այլ պատճառ է արտահայտված Նիկիայի Հովհաննես արքեպիսկոպոսի՝ հայոց Զաքարիա Ա կաթողիկոսին (855—876) ուղղված գրության մեջ[53]: Սույն թղթում հեղինակը փորձում

(+270): Պողոս Սամոստացուն դատապարտած Անտիոքի ժողովի (260 թ.) կողմից Արտեմոնը համարվել է Պողոս Սամոստացու ուսուցիչը:

[45] Պողոս Տարոնացի, էջ 220—222:

[46] Ստեփանոս Սյունեցի, էջ 325: Զրույց Կոմիտասայ, էջ 487: Պողոս Տարոնացի, էջ 230: Մխիթար Գոշ, էջ 567—568: Ստեփանոս Օրբելյան, էջ 115—118, 121: Գրիգոր Տաթևացի, էջ 482: Հայ մատենագրության մեջ այս Արտեմոնի մասին կա 2 կարծիք: Ըստ մի կարծիքի նա եղել է Հովհաննես Ավետարանչի աշակերտը (տե՛ս Ստեփանոս Սյունեցի, էջ 325: Գրիգոր Տաթևացի, էջ 482): Իսկ ըստ երկրորդ կարծիքի նա եղել է ո՛չ թե Հովհաննես Ավետարանչի աշակերտը, այլ Պողոս Սամոստացու ուսուցիչը (Ստեփանոս Օրբելյան, էջ 117: Տե՛ս նաև Գրիգոր Տաթևացի, էջ 482):

[47] Իբրև գնոստիկ գործել է Փոքր Ասիայում Ա դարի վերջին և Բ դարի սկզբին: Ըստ նրա Արարիչ Աստված տարբեր է Բարձրագույն Աստծուց, իսկ մարդ Հիսուսը՝ Քրիստոսից: Մարդ Հիսուսի վրա մկրտության ժամանակ իջել է Քրիստոսը (Աստծո Որդին) աղավնակերպ, սակայն վերջում լքել է նրան:

[48] Անանիա Շիրակացի, էջ 283:

[49] Պողոս Տարոնացի, էջ 213:

[50] Անանիա Շիրակացի, էջ 286: Պողոս Տարոնացի, էջ 225: Ներսես Շնորհալի, էջ 95, 136—137: Ստեփանոս Օրբելյան, էջ 127—128: Մովսես Երզնկացի, էջ 31: Կիրակոս Երզնկացի, էջ 26: Գրիգոր Տաթևացի, էջ 484:

[51] Ներսես Շնորհալի, էջ 137:

[52] Մխիթար Գոշ, էջ 567:

[53] Սույն գրությունը ընդգրկված է հայոց «Յայսմաւուրք»-ի մեջ: Յայսմաւուրք, Կ. Պոլիս, 1834, Ա, էջ 10—13: Այն հայերենի է թարգմանել Գրիգոր Սկևռացին 1203 թ. Լևոն թագավորի հրամանով: Թղթի հունարեն բնագիրը տե՛ս PG 96, 1436:

է բացատրել. «Եթէ է՞ր վասն առաքելական և նախագիր կտակն Յակոբայ եղբօր Տեառն՝ որ ի վեցն յունվարի ամսեանն ցուցանէ զտօն Ծննդեանն և Մկրտութեանն Տեառն մեր, հոռոմքս փոխադրեցաք ի դեկտեմբերի ամսեան ի քսան և հինգն զտօն Ծննդեան և ի վեցն յունվարի զմկրտութեանն»[54]:

Ըստ Նիկիո արքեպիսկոպոս Հովհաննեսի «Գրեաց երբեմն Կիւրեղ արքեպիսկոպոսն Երուսաղէմի, ոչ այն որ գրեաց զթուղթն առ Կոստանդինոս թագաւորն որդի մեծին Կոստանդիանոսի, այլ այն որ յետ ժամանակի եկաց ի նոյն աթոռ՝ առ Յուլիոս եպիսկոպոսապետն Հռոմայ և ասէ. Մեծ աշխատութիւն հասանէ պաշտօնէիցս և նուազութիւն լինի հրաշալի և փառաւոր տօնից ծննդեանն և մկրտութեան Տեառն մերոյ՝ երկոցունցն ի միում աւուր կատարելով. զի ընթերցմունքն և երգն ամենայն ըստ խորհրդեանն յաղագս բազմութեան պատուոյ աւուրցս և նուազութեան ժամուն անկատար մնան: Քանզի որպէ՞ս կարողութիւն ի միում աւուր կատարել իւրովի խորհրդածութեամբք՝ յայրն Բեդղեհեմի, և գնալ ժամանել ի Յորդանան և անդ զմկրտութիւնն ըստ իւրումն կատարել պատշաճից»[55]: Եվ այս է պատճառը, ասում է Նիկիայի արք. Հովհաննեսը, որ «բաժանեցին զտօն Ծննդեանն և Մկրտութեանն ի միասին տօնելոյն... Եւ ոչ որպէս ոմանք զրպարտութեամբ ասեն եթէ վասն այնորիկ բաժանեցին զմի տօնն յերկուս, զի և զՔրիստոս ըստ Նեստորի երևեցուցեալ յերկուս դէմս և յերկուս որդիս»[55]:

Այս բացատրությանը ծանոթ են և այն ընդունում են Ս. Ներսես Շնորհալին, Ստեփանոս Օրբելյանը, Կիրակոս Երզնկացին և Ս. Գրիգոր Տաթևացին[56]: Ստեփանոս Օրբելյանի մոտ միայն Հռոմի պապին նամակ գրողը ո՛չ թե Երուսաղեմի Կյուրեղ արքեպիսկոպոսն է, այլ Մակարը: Ըստ Օրբելյանի, նա «պատասխանի լուաւ ի Հռոմայ թէ մեք ի դեկտեմբերի քսանհինգ տօնեմք Ծնընդեանն, զի յայնմ աւուր ի հեթանոսութեանն տօն էր արեգական և հարսանիս Ափրոդետեայ, զի տիւն սկսանի ի գիշերոյն առնուլ զմասունս»[57]:

Ամփոփելով, Հայ Եկեղեցու վարդապետների մոտ այն հաստատուն համոզումն է եղել, որ Քրիստոսի Ծնունդը հունվարի 6-ին, Մկրտության տոնի հետ միասին տոնելու սովորությունը գալիս է առաքելական ժամանակներից, բխում է Ղուկաս Ավետարանի հաղորդած տվյալներից և այդ երկու տոների խորհուրդների միությունից, մինչդեռ Քրիստոսի Ծնունդը դեկտեմբերի 25-ին տոնելու սովորությունը հետսամուտ սովորություն է, սկսված Դ դարում և տիրապետած Զ դարում:

Այնուամենայնիվ, ինչպես դավանաբանական և ծիսական այլ հարցերում, այնպես էլ այս առթիվ Հայ Եկեղեցին արտահայտել է իր յայնախոհությունը և քրիստոնեական սերը Քույր Եկեղեցիների նկատմամբ: Այսպես, Ս. Ներսես Շնորհալին ասում է. «Բայց եթէ այսպէս և եթէ այն՝ ի փառս Աստուծոյ կատարեսցեն»[58]: Մի այլ տեղ նույնպես շեշտում է. «Եւ որպէս ինձ թուի՝ յայսպիսի իրս յանցանք ոչ թիւ ամսոյն է կամ պատկեր աւուրն, այլ հակառակութիւնն միայն, զի յորում աւուր և տօնէ ոք անհակառակաբար, հաճոյ է Աստուծոյ»[59]: Մովսես Երզնկացին նույնպես շեշտում է, որ կարևորը ո՛չ թե տոնի թվականն է, այլ «փաւատով և զսիրով տօնելն»[60]: Իսկ Կիրակոս Երզնկացին գրում է. «Այլ թէ մեք ի յունվարի Զ-ն առնեմք, և թէ նոքայ ի դեկտեմբերի ԻԵ-ն, ամենայն ի փառս Աստուծոյ է, զի հաւատան նոքայ և մեք, թէ ծնաւ Քրիստոս ի Կուսէն և արար փրկութիւն աշխարհի, և վասն այնորիկ տաւնեմք մեք և նոքայ... ծնունդն Քրիստոսի յորում աւուր պատուես՝ բարի է, միայն սիրով ի փառս Աստուծոյ լիցի»[61]:

Մնում է երկու խոսք ասել Տեառնընդառաջի[62] և Ավետյաց տոների թվականների մասին:

Տեառնընդառաջը, իբրև տերունական տոն, կատարվել է Երուսաղեմում Դ դարից սկսած, իսկ Ե դարում այն տոնվել է նաև Ասորիքում և Եգիպտոսում, միշտ փետրվարի 14-ին, այսինքն Քրիստոսի Ծննդյան տոնից՝ հունվարի 6-ից, 40 օր հետո[63]:

Հույն մատենագիր Գեորգիոս Մեղավոր վանականի վկայության համաձայն Հուստինոս Ա կայսրը (518—527) Տեառնընդառաջի տոնը ներմուծում է Կ. Պոլիս և փետրվարի 14-ից փոխադրում փետրվարի 2-ը, միաժամանակ հաստատելով այն իբրև տերունական տոն, քանի որ մինչ այդ շատ վայրերում չէր դասվում այն տերունական

---

54 Անդ, էջ 10—11:

55 Անդ, էջ 12:

56 Ներսես Շնորհալի, էջ 94: Ստեփանոս Օրբելյան, էջ 121: Կիրակոս Երզնկացի, էջ 26: Գրիգոր Տաթևացի, էջ 482:

57 Ստեփանոս Օրբելյան, էջ 121:

58 Ս. Ներսես Շնորհալի, էջ 95:

59 Անդ, էջ 137:

60 Մովսես Երզնկացի, էջ 32:

61 Կիրակոս Երզնկացի, էջ 26—27:

62 Տեառնընդառաջի տոնի մասին տե՛ս **Եղնիկ աբեղա Պետրոսյան,** Տեառնընդառաջ կամ Քառասնօրեայ գալուստն Քրիստոսի ի Տաճարն, «Էջմիածին», 1981, Բ, էջ 22—25:

63 Ι. Ε. Ἀναστασίου, էջ 525,

տոների շարքին[64]: Իսկ Հուստինիանոս կայսրը (527—565), Նիկիփորոս Կալիստոսի (+1335) վկայության համաձայն[65], հրամայում է այն տոնել ողջ կայսրության մեջ, անշուշտ փետրվարի 2-ին, դեկտեմբերի 25-ից 40 օր հետո:

Հույն մատենագիրների մոտ պահպանված այս տեղեկությունները հաստատվում են Արծրունյաց Գրիգոր եպիսկոպոսի՝ «Թուղթ Յերուսաղեմէ ի Հայս վասն Տեառնընդառաջին» գրությամբ[66], գրված Զ դ.: Գրիգոր եպիսկոպոսը, լինելով Երուսաղեմում, ականատես է լինում այն պայքարին, որ մղվում էր մի կողմից կայսերական պատվիրակների և մյուս կողմից Երուսաղեմի Եկեղեցու միջև: Մինչ «ի ժամանակս Յուստիանոսի կայսեր, յերեսներորդի երրորդի ամի թագաւորութեան նորա» կայսրը «գրէ թուղթ Յերուսաղէմ առ Յոստոս հայրապետն և առ Երուսաղեմացիսն ամենայն, զի փոխեսցեն զսուրբ Տեառնընդառաջին աւրն ըստ Ծննդեան ի քսան և հինգն դեկտեմբերի ամսոյ, որպէս և յայլ քաղաքսն ստութեամբ առնեն զայս»[67], երուսաղեմցիները պայքարում են Տեառնընդառաջի տոնը ըստ հնագույն սովորության, փետրվարի 14-ին տոնելու համար: Այս պայքարը, որ սկսվում է Հոստոս հայրապետի օրոք, շարունակվում է նաև Մակար հայրապետի օրոք:

Սույն պատմությանը ծանոթ է նաև Ս. Գրիգոր Տաթևացին, որ այս առթիվ գրում է. «Վասն տօնի Տեառնընդառաջին առաքեաց Յուստիանոս կայսրն Յերուսաղէմ զօրս բակում երիցս անգամ, զի զքառասնօրեայ գաւուտն ի տաճարն՝ ըստ Ծննդեանն տօնեսցեն և ո՛չ ըստ Յայտնութեանն, որ է յունվարի վեցն, զոր մեք տօնեմք Խ օր թուեալ մինչև ի ԺԴ-ն փետրվարի... Եւ յառաջին ամին Յոստոս էր հայրապետ Յերուսաղէմ, իսկ երկրորդն սուրբն Մակար»[68]:

Անանիա Շիրակացին, խոսելով Քրիստոսի Ծննդյան տոնի մասին, ասում է. «Գիտեմ սակաւս ի տունս որք զայդ տաւնէին մինչև ի Յուստիանոս թագաւոր: Եւ ի նմանէ հարկաւորեալք ամենեքեան ընկալան Երուսաղէմ, Հռոմ, Աղեքսանդր եւ ամենայն աշխարհ»[69]: Այս փաստը վկայում է, որ հավանաբար, Զ. դ., բյուզանդական Հուստինոս և Հուստինիանոս կայսրերի կողմից կարգավորվել են ո՛չ միայն Տեառնընդառաջի, այլ նաև Ավետման և հարակից այլ տոների թվականները, ելակետ ունենալով դեկտեմբերի 25-ը:

Այն, որ մինչև Զ դ. Տեառնընդառաջը տոնվել է փետրվարի 14-ին, ինքնին մի ապացույց է Քրիստոսի Ծնունդը հունվարի 6-ին տոնելու սովորության հնության:

Ավետման տոնի առաջին հիշատակությունը հանդիպում ենք հունարեն «Ճատկական ժամանակագրություն» երկում, 624 թ.-ին: Հաջորդ վկայություններին հանդիպում ենք Տոլեդոյի (656 թ.) և Տրուլլոյի (691 թ.) ժողովների կանոններում[70]:

Հայ իրականության մեջ Ավետման տոնի մասին խոսում են Անանիա Շիրակացին[71] և նրան հաջորդող հեղինակները:

Մխիթար Գոշը Ավետյաց տոնի հաստատումը Հայ Եկեղեցում կապում է Ս. Գրիգոր Լուսավորչի անվան հետ. «Եւ դարձեալ մեր Լուսաւորիչն Գրիգորիոս զԱւետեաց տաւնն՝ առ ի խափանել զմոլորութիւն, զոր տաւնէին Անահիտ տիկնոջն, անդ ետ ի Նաւասարդի ԺԵ, զայն ի Զ (զայն որ է է) ապրիլի, ըստ թուոյ աւուրց...»[72]:

Հայ մատենագիրների մոտ Ավետյաց տոնի համար հանդիպում են երկու թվականներ, ապրիլի 6 կամ ապրիլի 7: Հնում տարածված էր ապրիլի 6-ը[73]: Սակայն աստիճանաբար տիրապետող է դարձել և այսօր արդեն ընդունվել է ապրիլի 7-ը[74]:

Այս տարբերությունը առաջացել է, հավանաբար, նրանից, թե ո՞ր օրն է համարվել Եղիսաբեթի հղիության թվականը: Այսպես, մինչ մատենագիրների մեծ մասը ընդունում են Թշրին 22—հոկտեմբերի 9-ը, ինչպես տեսանք արդեն, Գրիգոր Տաթևացին ասում է. «ի յուսանալ 10 (հոկտեմբեր) ամսոյն, որ է Թշրինի 23: Արդ՝ աստի մինչ ի նիսանի 17 և յապրիլի 7...»[75]:

---

[64] *Տե՛ս* Ἀ. Παπαδόπουλος, *էջ 88*,

[65] Տե՛ս անդ, էջ 89:

[66] Հր. Ն. եպս. Ծովական, «Սիոն» 1964, էջ 33—36

[67] Անդ, էջ 33:

[68] Գրիգոր Տաթևացի, էջ 484—485:

[69] Անանիա Շիրակացի, էջ 290:

[70] *Տե՛ս*, Ἀ. Παπαδόπουλος, *էջ 93*,

[71] Անանիա Շիրակացի, էջ 288:

[72] Մխիթար Գոշ, էջ 568:

[73] Զրույց Կոմիտասայ, էջ 484: Կիրակոս Երզնկացի, էջ 26: Մովսես Երզնկացի, էջ 32: Ներսես Շնորհալի (որոշ ձեռագրեր), էջ 94, 95, 136 և այլն:

[74] Անանիա Սանահնեցի, էջ 71բ: Ներսես Շնորհալի (որոշ ձեռագրեր) էջ 94, 95, 136: Գրիգոր Տաթևացի, էջ 483: Օրացույց 1986, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, էջ 7, 53:

[75] Գրիգոր Տաթևացի, էջ 483: